

АНОТАЦІЯ

Грезіна О.М. **Захист прав учасників освітнього процесу: компаративне дослідження.** Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» - Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у науці загальної теорії права спеціальним цілісним загальнотеоретичним та компаративним дослідженням проблеми захисту прав учасників освітнього процесу в правовій сфері. У роботі представлено низку авторських понять, концепцій, ідей та висновків, які характеризуються науковою новизною.

В дисертаційному дослідженні автором розв'язано наукову проблему захисту прав учасників освітнього процесу в Україні в контексті міжнародного досвіду, що включає проведення комплексного загальнотеоретичного компаративного дослідження, аналіз наукових праць, а також практичних проблем реалізації, захисту та охорони права на освіту. Визначено наукові поняття та категорії за темою дослідження, обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регулює право на освіту.

Проаналізовано генезу концептуальних засад права на освіту у правовій думці Західної Європи, виокремлено три етапи, а саме:

- 1) становлення ідеї права на освіту як природного права, спрямованого на задоволення індивідуальних потреб людини та інтересів держави;
- 2) утвердження ідеї про необхідність здобуття освіти в синтезованих християнсько-наукових знаннях як важливого засобу вдосконалення кожної людини і суспільства загалом;
- 3) розвиток науково обґрунтованої ідеї права на освіту у сформованих концепціях праворозуміння.

Виокремлено етапи становлення та розвитку ідей права на освіту в Україні, що являють собою: 1) етап зародження ідеї права на освіту в

християнсько-наукових ученнях IX–XVIII ст.; 2) етап утвердження ідеї права на освіту в плюралістичних теоріях праворозуміння XIX – поч. XX ст.; 3) етап становлення ідеї права на освіту за радянських часів (20-ті роки XX ст. – 1991 р.); 4) етап відродження плюралістичних теоретико-методологічних підходів до вивчення права на освіту (з 1991 р.). Вказано що еволюція концепції права на освіту в Україні у співвідношенні до західноєвропейської парадигми цього права має певні особливості: зародження ідеї права на освіту через соціально-економічні, політичні, ідеологічні умови в українській правовій думці відбулося у більш пізній період.

Досліджено перелік учасників освітнього процесу; вказано причини виникнення конфліктів діяльності, конфліктів взаємин, мотиваційних конфліктів, конфліктів, котрі зумовлені слабкою організацією навчання в школі, конфліктів взаємодії між здобувачами освіти й викладачами, здобувачами освіти й адміністрацією закладу вищої освіти, учнями та адміністрацією школи.

Здійснено загальнотеоретичне та компаративне дослідження захисту прав учасників освітнього процесу в Україні з урахуванням європейського досвіду та підготовка пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства, яке регулює право на освіту та захист прав учасників освітнього процесу. Для цього:

- розкрито генезу ідеї права на освіту у правовій думці України та країн ЄС;
- сформовано методологію загальнотеоретичного та компаративного дослідження захисту прав учасників освітнього процесу в Україні в контексті європейського досвіду;
- розкрито правовий статус учасників освітнього процесу;
- визначене місце права на освіту в системі прав людини і громадянина;
- визначено ознаки, види гарантій права на освіту та шляхи їх розвитку в Україні з урахуванням європейського досвіду;

- визначено поняття та види правових конфліктів у сфері освіти;
- розглянуто правовий статус освітнього омбудсмена.

З'ясовано думку учасників освітнього процесу щодо доступності та якості освіти, діяльності органів державної влади та їх здатності впливати на ефективність забезпечення права на освіту й здійснення захисту прав учасників освітнього процесу.

Досліджено, що провідна роль у забезпеченні права на освіту належить Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Міністерству освіти і науки України, освітньому омбудсмену, місцевим органам самоврядування.

Зауважується, що гарантією права на освіту є правові позиції Європейського Суду з прав людини, зміст яких полягає у тому, що: право на освіту є базовим для розвитку інших прав; дискримінація у сфері освіти за будь-якими ознаками неприпустима; право на освіту передбачає доступ до навчальних закладів, якісну освіту та офіційне визнання здобутої освіти; у галузі освіти забезпечується плюралізм; захист права на освіту здійснюється у системному зв'язку з іншими фундаментальними правами; при розгляді справ з питань освіти враховується особливість правового регулювання права на освіту на національному рівні та ситуація, що складається в конкретному випадку.

Визначено поняття та зміст принципів права на освіту, якими є основоположні засади, ідеї, що визначають його сутність і загальну спрямованість розвитку (доступність для кожного громадянина усіх форм освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти).

У дисертаційній роботі узагальнено зміст правових позицій Європейського Суду з прав людини щодо судового захисту права на освіту, на підставі аналізу інституту освітніх омбудсменів зарубіжних країн сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового статусу освітнього омбудсмена (надати право освітньому омбудсмену виносити рішення, які є обов'язковими для усіх учасників освітнього процесу; запровадити обов'язкову посаду освітнього омбудсмена у закладах освіти; запровадити обов'язкову підготовку освітніх омбудсменів).

Вперше в дослідженні сформульовано пропозиції щодо удосконалення забезпечення права на освіту шляхом унормування у Законі України «Про освіту» таких питань, як: переважного права батьків (осіб, які їх замінюють) на здійснення захисту прав учасників освітнього процесу; закріплення державних гарантій права на освіту; конкретизація способів захисту права на освіту; створення у навчальних закладах органу з вирішення правових конфліктів між учасниками освітніх відносин; запровадження інституту освітнього омбудсмена у закладах вищої освіти; гарантування права на інформацію в усіх галузях знань та вільного вираження поглядів і переконань особам, які навчаються, та педагогічним, науковим і науково-педагогічним працівникам.

Обґрунтовано законодавче регулювання статусу учасників освітнього процесу, поняття механізму захисту прав учасників освітнього процесу, класифікаційні критерії поділу правових конфліктів у сфері освіти за суб'єктами (між здобувачами, між здобувачами та викладачами, закладом освіти та батьками, законними представниками), за змістом (щодо якості освітніх послуг, оцінювання результатів навчання, порушення засад академічної доброчесності).

Здійснено аналіз методологічних підходів дослідження забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду, наукових уявлень про форми, правові засоби та способи захисту прав учасників освітнього процесу.

Зауважується, що поєднання методологічних принципів (науковості, об'єктивності, усебічності, комплексності, історизму, конкретності), методологічних підходів (діалектичний, компаративний, герменевтичний, ціннісний, цивілізаційний), загальнонаукових і спеціальних методів сприяло достовірності дослідження.

Акцентується увага на тому, що для посилення захисту права на освіту, з огляду на практику Великої Британії, Нової Зеландії, США запропоновано у навчальних закладах створити орган з врегулювання спорів між учасниками освітніх відносин та доповнити Закон України «Про освіту» статтею такого змісту: «Захист прав і законних інтересів осіб, які навчаються, батьків (осіб, які їх замінюють) неповнолітніх дітей самостійно або через представників з метою захисту своїх прав і законних інтересів мають право: звертатися до органів управління освітою та до комісії з врегулювання спорів між учасниками освітніх відносин; використовувати інші, не заборонені законом, засоби захисту прав і законних інтересів осіб, які навчаються, та батьків (осіб, які їх замінюють) неповнолітніх дітей».

Робиться висновок про те, що гарантії права на освіту автором поділено на загальні та юридичні. З'ясовано, що останнім притаманні такі ознаки: вони є явищами правової дійсності; конкретизовані в нормативно-правових актах; реалізуються органами держави, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, учасниками освітнього процесу у межах повноважень для забезпечення права на освіту; об'єктом їх гарантування є право на освіту. Пропонується доповнити існуючу класифікацію юридичних гарантій права на освіту такими критеріями: правові форми діяльності держави та інших уповноважених суб'єктів (правотворчі, правозастосовні, правотлумачні гарантії); онтологічний статус (гарантії сфери правосвідомості та гарантії матеріального світу); суб'єктивна сторона правової дійсності (правосвідомість, правова культура, правова доктрина); методи впливу на правову поведінку учасників освітнього процесу (правостимулюючі та правообмежувальні гарантії) та ін.

Пропонується, з метою розвитку гарантій права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду забезпечити:

- реальну автономію навчальних закладів;
- функціонування національних і незалежних структур оцінки якості освіти;
- академічну мобільність студентів і викладачів;
- реконструкцію, будівництво і модернізацію навчальних закладів та розвиток їх матеріально-технічної бази;
- впровадження багатоканального фінансування навчальних закладів;
- інтеграцію освіти, науки та виробництва;
- проведення державою, органами місцевого самоврядування, роботодавцями активної соціальної політики, спрямованої на оптимальне соціальне забезпечення осіб, які навчаються;
- належні умови для реалізації права на освіту особам з особливими освітніми потребами;
- втілення у суспільну свідомість ідеї про цінність людини, її прав і свобод, зокрема й права на освіту.

Ключові слова: освітній процес, учасники освітнього процесу, захист прав учасників освітнього процесу, освітній омбудсмен, правовий конфлікт у сфері освіти, право на освіту, гарантії права на освіту, принципи права на освіту, доступність освіти.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

1. Грезіна О.М. Шляхи удосконалення гарантій права на освіту в Україні з урахуванням європейського досвіду. *Visegrad journal on human rights*. №1. 2021.
2. Грезіна О.М. Щодо принципів діяльності освітнього омбудсмена. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави*. Матеріали міжнародного круглого столу онлайн. м. Одеса. 20 грудня 2019. С. 108-112.
3. Грезіна О.М. Теоретичні аспекти функціональної характеристики діяльності освітнього омбудсмена. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Одеси, 12-22 лютого 2020 року. Одеса. Міжнародний гуманітарний університет. 2020. С. 6-8.
4. Грезіна О.М. Забезпечення права на освіту: теоретико-правовий аналіз. *Правове життя сучасної України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса. 15 травня 2020 рік.
5. Грезіна О.М. Правова природа правових конфліктів у сфері освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4 (протокол № 12 від 23.06.2020 р.)
6. Грезіна О.М. Актуальні аспекти організації освітнього процесу в Новій Зеландії. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків. 2020 рік.
7. Грезіна О.М. Передумови запровадження освітнього омбудсмена в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя. 2020 рік.
8. Грезіна О.М. Психологічні особливості здійснення захисту прав учасників освітнього процесу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ. 26 листопада 2020 р. С. 85-87.

9. Грезіна О.М. Сучасний стан гарантій захисту права на освіту. *Цілісність української держави і права в сучасних умовах*. Матеріали міжнародного круглого столу. Одеса. 2020 р.
10. Грезіна О.М. Здійснення захисту прав учасників освітнього процесу у Великій Британії: порівняльно-правовий аналіз. 2020 р.
11. Грезіна О.М. Статус учасників освітнього процесу: теоретичні аспекти. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7 березня 2019 р.) за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019р. С. 9-11.
12. Грезіна О.М. Освітній омбудсмен в Україні: питання теорії і практики. *Правове життя сучасної України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. у 2 т. (м. Одеса, 17 травня 2019). Відповідальний редактор Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019. Т.1. С. 119-121
13. Грезіна О.М. До питання щодо правових конфліктів у сфері освіти України. *Чорноморські наукові студії*. Матеріали П'ятої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції. м. Одеса. 17 травня 2019. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 22-24.
14. Учасники навчально-виховного процесу України: теоретичний аналіз. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 квітня 2019) у 2-х частинах. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». 2019. Ч.1. С. 6-7.
15. Hrezina O. Special education ombudsman in the USA. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 15 травня 2019. – 182 с.
16. Hrezina O. Special education ombudsman in the USA. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали

Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 15 травня 2019. – 182 с.

17. Грезіна О.М. Зарубіжний досвід впровадження інституту освітнього омбудсмена: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №8. С. 134-137.

SUMMARY

Hrezina O. Protection of the rights of participants in the educational process: general theoretical and comparative research. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law" - National University "Odessa Law Academy", Odessa, 2021.

The dissertation is the first in the science of general theory of law special holistic general theoretical and comparative study of the problem of protection of the rights of participants in the educational process in the legal field. The paper presents a number of author's concepts, ideas and conclusions, which are characterized by scientific novelty.

In the dissertation research the author solves the scientific problem of protection of the rights of participants in the educational process in Ukraine in the context of international experience, which includes a comprehensive theoretical comparative study, analysis of scientific works and practical problems of implementation, protection and protection of the right to education. Scientific concepts and categories on the topic of research are defined, proposals on improvement of the current legislation regulating the right to education are substantiated.

The genesis of the conceptual foundations of the right to education in the legal thought of Western Europe is analyzed, three stages are singled out, namely:

1) the formation of the idea of the right to education as a natural right aimed at satisfaction of individual human needs and interests of the state;

- 2) approval of the idea of the need for education in the synthesized Christian-scientific knowledge as an important means of improving each man and society in general;
- 3) the development of a scientifically sound idea of the right to education in the existing concepts of legal understanding.

The stages of formation and development of the ideas of the right to education in Ukraine are singled out, which are: 1) the stage of origin of the idea of the right to education in Christian-scientific doctrines of the IX-XVIII centuries; 2) the stage of establishing the idea of the right to education in the pluralistic theories of legal understanding of the XIX - early XX centuries. XX century; 3) the stage of formation of the idea of the right to education in Soviet times (20s of the XX century - 1991); 4) the stage of revival of pluralistic theoretical and methodological approaches to the study of the right to education (since 1991). It is pointed out that the evolution of the concept of the right to education in Ukraine in relation to the Western European paradigm of this right has certain features: the emergence of the idea of the right to education through socio-economic, political, ideological conditions in Ukrainian legal thought took place later.

The list of participants in the educational process has been studied; The causes of conflicts of activity, conflicts of relationships, motivational conflicts, conflicts caused by poor organization of schooling, conflicts of interaction between students and teachers, students and the administration of higher education, students and school administration.

A general theoretical and comparative study of the protection of the rights of participants in the educational process in Ukraine, taking into account European experience and preparation of proposals to improve domestic legislation governing the right to education and protection of the rights of participants in the educational process. For this:

- revealed the genesis of the idea of the right to education in the legal thought of Ukraine and the EU;

- the methodology of general theoretical and comparative research of protection of the rights of participants of educational process in Ukraine in the context of the European experience is formed;
- the legal status of participants in the educational process is revealed;
- the place of the right to education in the system of human and civil rights is determined;
- the signs, types of guarantees of the right to education and ways of their development in Ukraine are determined, taking into account the European experience;
- the concepts and types of legal conflicts in the field of education are defined;
- the legal status of the educational ombudsman is considered.

The opinion of the participants of the educational process on the accessibility and quality of education, the activities of public authorities and their ability to influence the effectiveness of the right to education and the protection of the rights of participants in the educational process.

It is investigated that the leading role in ensuring the right to education belongs to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Education Ombudsman, local governments.

It is noted that the guarantee of the right to education is the legal position of the European Court of Human Rights, the content of which is that: the right to education is fundamental to the development of other rights; discrimination in the field of education on any grounds is unacceptable; the right to education includes access to educational institutions, quality education and official recognition of education; pluralism is ensured in the field of education; the protection of the right to education is carried out in a systematic connection with other fundamental rights; when considering cases on education, the peculiarity of the legal regulation of the right to education at the national level and the situation in a particular case are taken into account.

The concept and content of the principles of the right to education, which are the basic principles, ideas that determine its essence and general direction of development (accessibility for every citizen of all forms of educational services provided by the state; equal conditions for each person to fully realize his abilities, talents, comprehensive development, humanism, democracy, the priority of universal spiritual values, integration with science and industry, the relationship with education in other countries, flexibility and predictability of the education system).

The dissertation summarizes the content of the legal positions of the European Court of Human Rights on judicial protection of the right to education, based on the analysis of the Institute of Educational Ombudsmen of foreign countries formulated proposals to improve the legal status of education ombudsman. participants in the educational process; to introduce a mandatory position of educational ombudsman in educational institutions; to introduce mandatory training of educational ombudsmen).

For the first time in the study, proposals were formulated to improve the right to education by regulating in the Law of Ukraine "On Education" such issues as: the preemptive right of parents (persons replacing them) to protect the rights of participants in the educational process; consolidation of state guarantees of the right to education; specification of ways to protect the right to education; creation in educational institutions of a body for resolving legal conflicts between participants in educational relations; introduction of the institute of educational ombudsman in higher education institutions; guaranteeing the right to information in all fields of knowledge and free expression of views and beliefs of students and pedagogical, scientific and scientific-pedagogical workers.

Legislative regulation of the status of participants in the educational process, the concept of the mechanism of protection of the rights of participants in the educational process, classification criteria for the division of legal conflicts in education by subjects (between applicants, between applicants and teachers, educational institution and parents, legal representatives), quality of educational

services, evaluation of learning outcomes, violation of the principles of academic integrity).

The analysis of methodological approaches to the study of ensuring the right to education in Ukraine in the context of European experience, scientific ideas about the forms, remedies and ways to protect the rights of participants in the educational process.

It is noted that the combination of methodological principles (scientific, objectivity, comprehensiveness, complexity, historicism, specificity), methodological approaches (dialectical, comparative, hermeneutic, value, civilization), general and special methods contributed to the reliability of the study. Emphasis is placed on the fact that in order to strengthen the protection of the right to education, given the practice of Great Britain and New Zealand, the United States proposed to establish a body to resolve disputes between participants in educational relations and supplement the Law of Ukraine "On Education" Protection of the rights and legitimate interests of students, parents (persons replacing them) of minor children independently or through representatives in order to protect their rights and legitimate interests have the right: to apply to education authorities and the commission for settling disputes between participants in educational relations ; to use other means, not prohibited by law, to protect the rights and legitimate interests of students and parents (persons replacing them) of minor children.

It is concluded that the guarantees of the right to education by the author are divided into general and legal. It was found that the latter have the following features: they are phenomena of legal reality; specified in regulations; implemented by state bodies, local governments, public organizations, participants in the educational process within the powers to ensure the right to education; the object of their guarantee is the right to education. It is proposed to supplement the existing classification of legal guarantees of the right to education with the following criteria: legal forms of activity of the state and other authorized entities (law-making, law enforcement, interpretative guarantees); ontological status

(guarantees of the sphere of legal consciousness and guarantees of the material world); subjective side of legal reality (legal awareness, legal culture, legal doctrine); methods of influencing the legal behavior of participants in the educational process (legal incentives and restrictive guarantees), etc.

It is proposed, in order to develop guarantees of the right to education in Ukraine in the context of European experience to ensure:

- real autonomy of educational institutions;
- functioning of national and independent structures for assessing the quality of education;
- academic mobility of students and teachers;
- reconstruction, construction and modernization of educational institutions and development of their material and technical base;
- introduction of multi-channel financing of educational institutions;
- integration of education, science and production;
- conducting by the state, local governments, employers of active social policy aimed at optimal social security of students;
- appropriate conditions for the exercise of the right to education of persons with special educational needs;
- implementation in the public consciousness of the idea of human value, human rights and freedoms, including the right to education.

Key words: educational process, participants of educational process, protection of rights of participants of educational process, educational ombudsman, legal conflict in the field of education, right to education, guarantees of the right to education, principles of the right to education, accessibility of education.